

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

Tom XIII

DARŁOWO

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. XIII

DARŁOWO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XIII

DARŁOWO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO–DARŁOWO 2019

Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds.), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 13: *Darłowo* [History and Culture of the Sławno region, vol. 13: Darłowo – the town]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2019, pp. 327, figs 48, tables 18. ISBN: 978-83-947670-7-5. Polish texts with German summaries.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2019

© Copyright by Authors

Na okładce: Otto Kuske, *Zamek w Darłowie*, olej. 1941, 100 × 150 cm,
Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brigida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*

Skład i łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Miejskiego w Darłowie
oraz Starostwa Powiatowego w Sławnie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”,
76-100 Sławno, ul. Mielczarskiego 7/5

ISBN 978-83-947670-7-5

Druk/Druck: Drukarnia „BOXPOL”, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 25
tel. 48 59 8424371 email: boxpol@post.pl, www.boxpol.pl

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Przeszłość jako potencjał – wprowadzenie</i>	7
KACPER PENCARSKI (Słupsk), <i>Źródła do dziejów Darłowa w latach 1800–1945 w archiwach polskich i niemieckich. Przegląd zawartości informacyjnej akt</i>	17
RAFAŁ WITKOWSKI (Poznań), <i>Kartuzi w Darłowie i ich związki z otoczeniem</i>	63
WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), WIESŁAW MAŁKOWSKI (Warszawa), LIDIA WRÓBLEWSKA (Darłowo), <i>Klasztor kartuzów w Darłowie: perspektywa kartograficzno-teledetekcyjna i jej nieoczywistość</i>	83
NATALIA NAMIEL, WACŁAW FLOREK, MAREK MAJEWSKI (Słupsk), <i>Zmiany sieci rzecznej w okolicach Darłowa w świetle analiz materiałów kartograficznych</i>	107
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Rozwój urbanistyczny Darłowa do 1945 roku w świetle dawnych planów miasta</i>	125
KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Widoki Darłowa do 1945 roku</i>	147
JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek), <i>Kościoty Darłowa. Funkcje i znaczenie średniowiecznej architektury sakralnej</i>	179
KRYSTYNA RYPNIEWSKA (Koszalin), <i>Oszklenie i witraże w zabytkowych kościołach Darłowa</i>	211
JÓZEF LINDMAJER (Słupsk), <i>Zapiski o ludności Darłowa w dobie nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem drugiej połowy XVIII wieku</i>	227
RAFAŁ WITKOWSKI (Poznań), <i>Karl Wilhelm Rosenow i jego związki z muzeum w Darłowie</i>	259
ZBIGNIEW SOBISZ, KRZYSZTOF STRZAŁKOWSKI, EWA SZMYT (Słupsk), <i>Dendroflora terenów zieleni Darłowa</i>	269
JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Zestawienie publikacji w serii Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej</i>	301
Indeks osób i nazw osobowych	313
Lista adresowa autorów	325

Zapiski o ludności Darłowa w dobie nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem drugiej połowy XVIII wieku

JÓZEF LINDMAJER (Słupsk)

1. Tytułem wstępu. Z dziejów miasta rezydencjalnego przed wielkim przełomem w dobie wojny 30-letniej (do 1653 roku)

W latach 1449–1459 na zamku darłowskim rezydował książę Eryk I Pomorski (syn władcy Pomorza księcia Warcisława VII), zdeponowany król trzech państw skandynawskich (1412–1440). W czasie pobytu znacznie rozbudował i umocnił darłowską siedzibę. Ambitny i nadal władczy Eryk, dumny ze swojej królewskiej przeszłości, uczynił z zamku i miasta Darłowa rzeczywistą – chociaż swoiście symbolicznie rozumianą – stolicę Księstwa Pomorskiego. Z inicjatywy i po zabiegach Eryka I na darłowskim dworze w końcu 1451 roku odbył się ślub księżnej Zofii¹ z księciem Erykiem II, od 1457 roku jedynym władcą Księstwa Wołogoskiego.

Wkrótce po śmierci Eryka I (4 IV 1459 rok) jego bratanek Eryk II przybył do Darłowa. Tutaj zwołał w połowie czerwca 1459 roku pomorski sejm stanowy, który uchwalił desygnację Eryka II na władcę opustoszałego Księstwa Szczecińskiego i Słupskiego. Zamek darłowski obsadziła zbrojna załoga wierna nowemu panu. W czasie wojny pomorsko-branden-

¹ Dziecko księcia szczecińskiego Bogusława IX i Marii – córki księcia mazowieckiego Ziemowita IV. Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego. Z dziejów dynastii Gryfitów* (wyd. I), Poznań 1968, s. 262 (tablica genealogiczna nr 3).

burskiej w 1464 roku książę Eryk II z rodziną przeniósł się do bezpieczniejszego Darłowa. Być może to tutaj (lub w Słupsku) – wcześniej, bo 3 czerwca 1454 roku – przyszedł na świat pierwszy syn książęcej pary, Eryka II i Zofii, Bogusław X, uchodzący za najwybitniejszego dynastę z pomorskiego rodu Gryfitów (1454–1523)². Tenże, gdy został władcą zjednoczonego Pomorza (od 1478 roku), powracał czasowo do siedziby darłowskiej podczas swoich podróży po wschodnich połaciach kraju³.

W okresie przemian religijnych doby reformacyjnej na Pomorzu Gryfitów (lata 20. i 30. XVI wieku) w zamku darłowskim były przechowywane różne drogie rzeczy przejmowane z obiektów kultu religijnego zlikwidowanej na tym terenie struktury kościoła katolickiego⁴.

Po śmierci księcia Eryka I (1459 rok) przez następne prawie 200 lat (do 1653 roku) zamek darłowski stał się siedzibą kolejnych wielu osóbtości książęcych dynastii pomorskiej, poczynając od księżnej Zofii (zmarłej w 1497 roku) i jej dzieci (Bogusław X). W schyłkowym okresie księstwa pomorskiego, od przełomu XVI/XVII wieku wręcz fatalnym dla dynastii, bywał w Darłowie książę Kazimierz VI (biskup kamieński), ale najczęściej rezydujący w Koszalinie (zmarł w 1605 roku)⁵. Dwaj inni synowie księcia Bogusława XIII – Bogusław XIV i Jerzy III⁶, przejęli we władanie okręg darłowski. Obaj też przenieśli się do Darłowa, organizując tu dwór na własne potrzeby. W mieście tym w 1615 roku doszło do zaślubin księcia Bogusława z Elżbietą, księżniczką szlezwicko-holsztyńską. Do Darłowa sprowadził ją książę szczeciński Filip II, starszy brat Bogusława. Książę Jerzy opuścił zamek darłowski i przeniósł się do pomieszczeń dawnego klasztoru w Bukowie Morskim, gdzie zmarł w 1617 roku. Książę Bogusław XIV nie zdążył nawet przejąć po bracie dóbr bukowych, ani tym bardziej zabezpieczyć zaadaptowanej przez niego tamtejszej siedziby, pozostał bowiem w Darłowie jeszcze tylko do 1620 roku. W roku 1618 zmarł książę Filip panujący w Księstwie Szczecińskim, a w 1620 roku jego następca na tronie książęcym Franciszek I. Władza w tym księstwie przeszła w ręce Bogusława XIV (trzeciego syna Bogusława XIII), który przeniósł się do Szczecina. Tenże władca odstąpił za-

² Tamże, s. 84–85, 102–103; L. Walkiewicz, M. Żukowski, [w:] *Darłowo. Zarys dziejów*, Darłowo 2005, s. 94–95.

³ B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, pod red. G. Labudy, cz. I (1464/66–1648/57) (dalej: *Historia Pomorza*, II/I), Poznań 1976, s. 827.

⁴ Tamże, s. 811–812.

⁵ Syn księcia szczecińskiego Bogusława XIII (1603–1606).

⁶ Jerzy III według: Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego...*, tablica genealogiczna nr 5 (s. 264); Jerzy II według B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 987.

mek darłowski najmłodszemu ze swoich braci Ulrykowi, ale ten zmarł już w 1622 roku⁷.

Nadszedł wnet fatalny okres w dziejach Księstwa Pomorskiego, w tym dla Darłowa jako miasta zarówno rezydencjalnego, jak i liczącego się dotąd ośrodka gospodarczo-wytwórczego i handlowego w środkowo-wschodniej nadmorskiej części pomorskiego władztwa Gryfitów, schodzących właśnie z areny nadbałtyckiej historii po 500 latach panowania. Neutralność tego księstwa, ogłoszona w toku trwającej wojny (nazwanej później 30-letnią), nie została uszanowana. Od końca 1627 roku wszystkie ziemie Księstwa Pomorskiego znalazły się na łasce obcych potęg. Przez prawie trzy kolejne lata na całym terytorium państwa pomorskiego były rozlokowane inwazyjne wojska cesarskie (katolickie). Gdy te 30 listopada 1627 roku zajęły Kołobrzeg, w bezpośrednim niszczyielskim ich zasięgu znalazło się też Darłowo i pozostałe regiony książęcego Pomorza w dorzeczu Wieprzy, Grabowej oraz Słupi. Darłowo zostało obłożone kwaterunkami wojsk cesarskich (1627–1630), bowiem nie uzyskało od najęźdźców statusu miasta-rezydencji. Od takich obciążeń i strat wyłączono rozległe włości książęcej (państwowej) domeny darłowskiej. Życie pod dyktatem armii cesarskiej to okres wręcz katastrofy ekonomicznej, jak i politycznej dla księstwa Bogusława XIV. To początek znacznie dłuższego (do 1643 roku) okresu bezwzględnej eksploatacji tego kraju przez obce wojska⁸.

Od połowy 1630 roku wojska cesarskie były sukcesywnie wypierane przez oddziały armii szwedzkiej. Wojska te po opanowaniu rejonu odrzańskiego ze Szczecinem zajęły Kołobrzeg po honorowej kapitulacji oddziałów cesarskich na początku marca 1631 roku⁹. Wymuszony siłą przez nowego zaborcę alians z władcą Pomorza (1630 rok) usankcjonował obsadzenie przez niego całego księstwa, które szybko znalazło się pod całkowitą jego kontrolą – włącznie z Darłowem i Ustką/Słupskiem. Ludność tych najdalszych wschodnich obszarów mimo znacznego wyniszczenia i dogłębnej wręcz pauperyzacji w latach kwaterowania wojsk cesarskich

⁷ Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego...* (passim i tablice genealogiczne nr 3 i 5); *Die Stadt Rügenwalde nach Dr. Gustaw Kratz*, [w:] A. Stoebbe, *Chronik der Stadtgemeinde Schlawe i. Pom.*, Schlawe 1898, s. 297; *Bilder aus Ostpommern*, Berlin 1931, s. 248; E. Müller, *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, II. Theil: *Der Regierungsbezirk Köslin*, Stettin 1912, s. 344.

⁸ H. Lesiński, W latach wojny trzydziestoletniej, [w:] *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego. Cedynia 972 – Siekierki 1945*, praca zbiorowa pod red. B. Miśkiewicza, Poznań 1972, s. 187; B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 994–996.

⁹ H. Kroczyński, *Twierdza Kołobrzeg. Festung Kolberg*, Warszawa 2000, s. 7–9.

musiała w dalszym ciągu uiszczać świadczenia w gotówce i naturaliach¹⁰. Pogłębiającą się stagnację, przechodzącą w stan degradacji w sferze gospodarczej i demograficznej, potwierdziły losy Darłowa w tamtym okresie.

W dniu 10 marca 1637 roku zmarł bezpotomnie, schorowany już od dawna, książę Bogusław XIV. Na nim wygasła prawowita linia dynastii Gryfitów, książąt przez 500 lat sprawujących władzę na Pomorzu. Zamek szczeciński przestał być centralnym ośrodkiem rodzimej zwierzchności, a stał się tylko siedzibą szwedzkich namiestników. Sytuacja polityczna Pomorza okazała się krytyczna. Kraj pogrążał się do reszty w wyniszczającej wojnie. Do walki o sukcesję włączyła się Brandenburgia. W całym kraju bezkarnie grasowały wojska tego elektoratu obok formacji wojsk szwedzkich i cesarskich. Narastały symptomy anarchii, a częste i nadmierne kontrybucje, kontyngenty aprowizacyjne czy rabunki żołnierzy wzmacniały nędzę i tak już zrujnowanej materialnie, a coraz mniej licznej ludności w miastach i na wsiach pomorskich. Szwedzi dysponowali największymi siłami wojska i to oni (po kolejnym wyparciu z Pomorza wojsk cesarskich) realizowali swoje plany polityczno-ustrojowe. Pomorze – z Darłowem – zachowując swoją nazwę, stało się właściwie nową prowincją Szwecji. Zaczęło być nią faktycznie (zwłaszcza od 1642 roku) jako część składowa królestwa Szwecji¹¹.

W 1641 roku po zawieszeniu broni na dobre ustały walki o Pomorze między Szwecją a Brandenburgią, ale po raz kolejny Szwecja musiała stawić czoła zbrojnemu najazdowi wojsk cesarskich, które w połowie 1643 roku wkroczyły na Pomorze i dotarły aż do Białogardu. W obawie przed ich dalszym pochodem na wschód Szwedzi ściągnęli posiłki celem zabezpieczenia zagrożonych miast, które im podlegały (m.in. Koszalina, Sławna, Darłowa i Słupska). Były to już ostatnie większe działania wojenne na terytorium pomorskim¹².

Trwające od 1644 roku rokowania państw – stron konfliktu 30-letniego – zakończyły się tzw. pokojem westfalskim podpisanym w sierpniu 1648 roku. Nie powiodła się podjęta przez Polskę próba odzyskania na drodze dyplomatycznej wschodniej części dawnego władztwa Gryfitów obejmującej ziemię słupską, sławieńską i darłowską. Ostatecznie o dalszych losach nieistniejącego już państwa pomorskiego – w tym o przyszłości Darłowa – zdecydowały Szwecja i Brandenburgia, które otrzy-

¹⁰ B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 997–1000.

¹¹ Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego...*, s. 250 i 254; B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 1010.

¹² Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego...*, s. 256; B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 1010; H. Lesiński, *W latach wojny trzydziestoletniej...*, s. 206.

mały do podziału schedę po władztwie Gryfitów, co zostało ujęte w osobnym zapisie ogólnego traktatu pokojowego. Darłowo znalazło się w większej części Pomorza położonej na wschód od Odry, która przypadła nowemu władcy – elektorowi brandenburskiemu Fryderykowi Wilhelmowi (1640–1688). Szczegółowy przebieg granicy między częścią szwedzką a brandenburską został wytyczony w terenie na mocy obopólnych szczegółowych ustaleń w 1653 roku (tzw. szczeciński reces graniczny).

Żona zmarłego Bogusława XIV, Elżbieta Holsztyńska, osiadła na zamku w Darłowie, gdzie przebywała do swojej śmierci w 1653 roku. Została uwikłana w jakże symboliczny zbieg zdarzeń ostatecznie wymazujących z kart historii 500-letnie dzieje odrębnego państwa Gryfitów. Księżna Elżbieta żyła w darłowskiej (zbiedniałej też) rezydencji przez lat kilkanaście, czerpiąc dochody na swoje utrzymanie i służbę dworską z dóbr domeny darłowskiej stanowiących jej rodowy apanaż (1637–1653). Nieodległy zamek w Słupsku był rezydencją ostatniej Gryfitki – siostry Bogusława XIV – księżnej Anny de Croy (1590–1660). Przez ostatnie kilka lat swego życia, przypadające na okres wojny szwedzko-polskiej 1655–1660, księżna zamieszkiwała w bardziej bezpiecznym Darłowie¹³. Oba zamki na rubieżach wschodnich państwa Gryfitów – w Darłowie i Słupsku – to nieliczne ocalałe budowle po pomorskiej dynastii.

Większa część terytorium dawnego państwa pomorskiego zagarniętego przez Brandenburgię, położona na wschód od Odry (aż po Darłowo i Słupsk), otrzymała w tym nowym kresowym państwie niemieckim tytułaturę: Elektorskie Księstwo Pomorza Tylnego – Churfürstliches Hinter-Pommersches Herzogthum; w skrócie Hinterpommern (Pomorze Tylne).

2. Zmienne warunki życia w mieście od czasu wojny 30-letniej do końca XVIII wieku

Ziemie pomorskie w wyniku wojny 30-letniej zostały bardzo poważnie zubożone. Gospodarka kraju popadła w ruinę. Niemal zamarły handel i rzemiosło, a także rolnictwo w opustoszałych w znacznym stopniu miastach i wsiach. Zaludnienie zmniejszyło się prawie o 1/3¹⁴. Zniszczenia materialne i straty ludnościowe były oczywiście zróżnicowane.

¹³ Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego...*, s. 250; *Die Stadt Rügenwalde...*, s. 297; Z. Szultka 2003b, [w:] *Historia Pomorza*, pod red. G. Labudy, t. II: *do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815* (dalej: *Historia Pomorza*, II/3), Poznań 2003, s. 84, przypis 80; tenże, *Szkolnictwo wiejskie na Pomorzu Zachodnim od reformacji do początku XIX wieku*, Słupsk 2017, s. 102.

¹⁴ H. Lesiński, *W latach wojny trzydziestoletniej...*, s. 209.

Według szacunków Kołobrzeg – od 1653 roku „stoleczne miasto” dla brandenburskiej części Pomorza (Hinterpommern) – liczył w 1620 roku około 6 tys. mieszkańców. Niezwykle szybko, już po latach 1628 i 1629, w trakcie obecności okupacyjnych bezwzględnych wojsk cesarskich i wskutek głodu oraz zarazy, które nie ominęły tego największego miasta książęcego Pomorza na wschód od Odry, liczba ludności spadła do około 3,5 tys., to znaczy (opierając się na szacunkach) aż o ponad 42%. Niezwykle wolno postępowała regeneracja ubytków demograficznych dawniej biskupiego Koszalina, gdzie w 1625 roku mieszkało 3 tys. ludzi, a po 40 latach na poziomie zaledwie 1,5 tys.¹⁵. W krótkim okresie, naznaczonym okupacją Pomorza Gryfitów przez wojska cesarskie (1627–1630), zaludnienie Słupska spadło z około 4,5 tys. do około 3,3–3,4 tys. Epidemia w Słupsku, w latach 1630–1631, pochłonęła około 800 ofiar. Po ostrej zimie 1638–1639 i okresie głodu mieszkańców było jeszcze mniej (nawet po częściowej już regeneracji w kilku latach poprzednich), szacuje się, że jedynie 2,2 tys. Ocenia się, że w czasie wojny doby konfliktu 30-letniego, trwającego na Pomorzu w latach 1627–1643, liczba ludności Słupska zmalała o połowę¹⁶. Jeszcze w 1665 roku gród ten liczył tylko 2,8 tys. mieszkańców i do około 1700 roku ich liczba wzrosła do zaledwie około 3 tys.¹⁷.

Na podstawie rejestrów podatkowych z lat 1628 i 1631 Darłowa pod względem liczby mieszkańców nie zaliczało się do czołówki miast pomorskich. Daleko mu było oczywiście do Strzałowa (Stralsundu) i Szczecina, ale i do Kołobrzegu, Koszalina czy Słupska. Jednakże w rozwoju demograficznym Darłowa do tamtego okresu dał się zauważyć postęp. W początkach XVII wieku w hierarchii zaludnienia Darłowo (podobnie Sławno) znalazło się wyżej niż w pierwszej połowie XVI stulecia. Oba te miasta leżące w dorzeczu Wieprzy–Grabowej można zaliczyć, przed klęską zniszczeń i wyludnienia spowodowanych wojną 30-letnią, do miast średniej wielkości¹⁸.

Darłowo i Sławno to miasta w brandenburskiej części Pomorza, które poniosły największe straty materialne w zabudowie i zaludnieniu. W pierwszym grodzie dały się we znaki przemarsze, kwatunki oraz ciężary aprowizacyjne i kontrybucje, szczególnie wojsk cesarskich

¹⁵ Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska w XVII–XVIII wieku*, „Rocznik Koszaliński” 1979, s. 77; H. Lesiński, *Handel morski Kołobrzegu w XVII i XVIII wieku*, Szczecin 1982, s. 35 i 37; B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 925.

¹⁶ Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska...*, s. 83–84; B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 925.

¹⁷ Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska...*, s. 85.

¹⁸ B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 918–919.

(1628–1630). W okresie panowania szwedzkiego odnotowano epidemie i głód. Następstwa wojny 30-letniej dla ludności Darłowa były katastrofalne. Z około 3 tys. w 1624 roku (naznaczonym ponadto wielką klęską pożaru¹⁹) po wojnie mieszkało tu tylko 1,2 tys. ludzi²⁰. Miarą ówczesnej degradacji Darłowa mogą być następujące dane: w 1627 roku w stanie użytkowania znajdowało się zaledwie 36 domów i 77 bud (dawniej 229). Jeszcze w 1665 roku blisko 70% wszystkich parcel miejskich nie było zabudowanych. Kolejne dwa pożary, które ponownie spopieliły znaczną część miasta, wyraźnie zahamowały i tak powolne tempo odbudowy domostw przez zbiedniałych mieszkańców. Jeszcze w 1691 roku naliczono 122 puste działki budowlane²¹, a na 96 posesjach stały tylko prowizoryczne szopy czy ziemianki zamieszkałe przez najuboższą część ludności²².

Na Pomorzu pod koniec wojny brakowało 2/3 poprzednio mieszkającej tu ludności wiejskiej. W okręgu sławieńskim około 1645 roku spadek liczby chłopów wyniósł około 66%, w okręgu słupskim zaś w 1655 roku pustki osiągnęły poziom około 33%. Jedynie domena darłowska – częściowo ograbiona przez Szwedów w 1637 roku – pod koniec wojny nie notowała już żadnych zniszczeń ani ubytków osiedleńczych. Jeszcze w 1685 roku w 12 wsiach okręgu Sławno była obsadzona zaledwie 1/3 gospodarstw²³.

Na przełomie XVII i XVIII wieku Darłowo rozpoczął się efektywniejszy okres rozwoju gospodarczego i ludnościowego, charakteryzujący się także wznoszeniem trwalszej zabudowy mieszkalnej i racjonalizacją rozwoju przestrzennego. W 1720 roku odnotowano 77 niezabudowanych działek (*wüste Stellen*), a w 1740 roku już tylko 24. Wszystkie budynki w mieście – w liczbie 430 – były pokryte dachówką ceramiczną, nie odnotowano nieruchomości krytej trzcina lub gontem²⁴.

¹⁹ Spopielone zostało ponad 3/4 zabudowy miejskiej – łącznie około 500 nieruchomości, poważnie zniszczony został kościół parafialny. Mieszkańców zwolniono od płacenia podatków przez 6 lat. *Die Stadt Rügenwalde...*, s. 297.

²⁰ Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska...*, s. 77.

²¹ Tenże, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 156. Na przykład w Sławnie 111 pustych działek.

²² Tamże, s. 154–155.

²³ Tamże, s. 37; W. Froese, *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego*, Warszawa 2007, s. 176.

²⁴ *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, 2. Band: *Die Städte und Landgemeinden*, hrsg. M. Vollack, Husum 1989, s. 751. L.W. Brüggemann, *Beiträge zu der ausführlichen Beschreibung des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Bd. I, Stettin 1800, s. 401. W Sławnie w 1740 roku – 276 budynków krytych dachówką ceramiczną. Tamże.

W czasie wojny 7-letniej (1756–1763) Darłowo doznało (zwłaszcza w latach 1758–1761) częściowej dewastacji starej zabudowy wewnątrz murów i na terenach przy porcie. Jednakże miasto rozrastało się już poza obręb obwarowań, coraz bardziej zaniedbanych i niepotrzebnych. Tworzyło się z wolna pierwsze przedmieście przed ówczesną Bramą Wieprzańską (*Wipperthor*). W 1782 roku w mieście (licząc także nieliczne zabudowania przed Bramą Kamienną) znajdowało się 391 solidnych domostw i 21 pustych działek. Liczba budynków mieszkalnych zwiększyła się do 463 w 1798 roku²⁵.

3. Zaludnienie Darłowa w XVIII wieku

Odbudowaniu życia ekonomicznego Darłowa i szybszej regeneracji podstaw demograficznych sprzyjały nowe reguły ustroju miejskiego. Były one poddawane w coraz większym zakresie nadzorowi struktur państwa pruskiego utrwalającego podstawy absolutystycznej monarchii. Nadzór ten zapoczątkował pierwszy z władców linii brandenburskiej Hohenzollernów, który stał się panem Hinterpommern – księżę elektor Fryderyk Wilhelm (zmarły w 1688 roku). Za panowania jego wnuka Fryderyka Wilhelma I (1713–1740) Darłowo otrzymało w 1720 roku (po raz pierwszy w swojej historii) skodyfikowane prawo miejskie, tzw. reglement ratuszowy (*rathäusliche Reglement*), inaczej miejski regulamin ustrojowy (*Stadtverfassung*). Było to jakby sfinalizowanie postępującego od wielu lat procesu „upaństwowienia” darłowskiego, dotąd niezależnego od władzy panującego, miejskiego systemu i ustroju samorządowego²⁶. Zwłaszcza w sferze finansowej (wpływów do kasy miejskiej i wydatków) obowiązywała podległość wobec państwowego radcy podatkowego. Miasto zaczęło sprawniej funkcjonować chociażby z tej przyczyny, że część podatków miejskich nieodprowadzonych do kasy państwowej przeznaczana była na przykład na pokrycie kosztów odbudowy obiektów miejskich i poprawę stanu ochrony przeciwpożarowej, potrzebę czego potwierdził kolejny duży pożar Darłowa w 1722 roku²⁷.

Przez długie okresy pierwszej połowy XVIII wieku (zwłaszcza od przełomu lat 20. i 30.) Darłowo wykazywało regres demograficzny, bo nie inaczej można ocenić widoczną stabilność wielkości zaludnienia, której nie na-

²⁵ L.W. Brüggemann, *Beiträge zu der ausführlichen...*, s. 401; Ostpommersche Heimat. Beilage der „Zeitung für Ostpommern” (dalej: Ostpom. Heimat. Beilage...) 1939, Nr 4.

²⁶ Bliżej o tym (m.in.) Z. Szultka 2003e, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 729–731.

²⁷ Spłonęły wówczas 94 budynki mieszkalne, mocno zniszczony został kościół parafialny i ratusz. *Die Stadt Rügenwalde...*, s. 298.

Tabela 1. Liczba ludności cywilnej Darłowa w latach 1740–1802 w porównaniu z liczbą ludności cywilnej największych miast wschodniego regionu pomorskiego

Miasta	Rok													
	1740	1756	1762	1763	1768	1770	1772	1775	1776	1784	1786	1791	1794	1802
Darłowo	1973	1963	1697	1864	1879	1948	1870	2026	2048	2255	2257	2331	2347	2491
Ślupsk	2599	4110	3365	3345	3390	3547	3789	3262	3436	3744	4070	4068	4335	4334
Koszalin	2535	2384	2581	2480	2490	2665	2683	2720	2765	2888 ^x	3194	3052	3286	3247
Kołobrzeg	5027	5136	3849	3832	3755	3466	3994	4097	4365	4006	–	–	4319	4499
Śławno	1453	1351	1033	1015	1224	891	1470	1483	1574	1602	1628	1682	1702	1773

Uwagi: x – dane z 1780 r.; xx – dane z 1785 r.

Źródło: **dla Darłowa i Śławna:** J. Lindmajer, O ludności Śławna od połowy XVII do przełomu XVIII i XIX wieku. Wybrane zagadnienia, [w:] *Historia i kultura Ziemi Ślawieńskiej*, t. XII: *Miasto Śławno*, pod red. W. Rączkowskiego i J. Śroki, Śławno 2017, s. 67 (tab. 1). Tamże szczegółowy zapis tytułów podstawy zamieszczonej statystyki; **dla Ślupska:** Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Ślupska...*, s. 92–93 (tab. 5), 94–95; tenże, [w:] *Historia Ślupska*, praca zbiorowa pod red. S. Gierszewskiego, Poznań 1981, s. 217 (tab. 4); **dla Koszalina:** H. Lesiński, A. Muszyński, [w:] *Dzieje Koszalina*, praca zbiorowa pod red. B. Drewniaka i H. Lesińskiego, Poznań 1967, s. 164 (tab. 11); *Dzieje Koszalina*, t. I: *do 1945 roku*, pod red. R. Gazińskiego i E. Włodarczyka, Koszalin 2016, s. 179 (tab. 1); **dla Kołobrzegu:** H. Lesiński, *W państwie brandenbursko-pruskim (1653–1806)*, [w:] *Dzieje Kołobrzegu (X–XX wiek)*, praca zbiorowa pod red. H. Lesińskiego, Poznań 1965, s. 95; tenże, *Handel morski Kołobrzegu...*, s. 38–39. Ponadto: APSzcz., RiS, Nr 687, s. 107–108, 155–156; Nr 688, s. 27–28; Nr 690, s. 2–3, 27, 50–51; Nr 695 (b.f. i ns.); Nr 697 (b.f. i ns.); Nr 699 (b.f. i ns.).

Tabela 2. Wskaźniki zaludnienia Darłowa (na tle porównawczym) w czterech okresach między 1740 a 1802 rokiem

Lata	Wyjściowe wskaźniki zaludnienia dla roku:	Miasto	Wskaźniki zaludnienia w latach				Wskaźnik zaludnienia w latach 1762 i 1802 (rok 1762 = 100,00)
			1756	1762	1775	1802	
1740–1756	1740 = 100,00	Darłowo	99,49	86,45	119,39	122,95	146,79
1756–1762	1756 = 100,00	Ślupsk	158,14	81,87	96,94	132,86	128,80
1762–1775	1762 = 100,00	Koszalin	94,04	108,26	105,39	119,38	125,80
1775–1802	1775 = 100,00	Kołobrzeg	102,17	74,94	106,44	109,81	116,89
		Śławno	92,98	76,46	143,56	119,55	171,64

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie statystyki zawartej w tab. 1.

naruszał niewiele znaczący przyrost naturalny, często o wartościach ujemnych. Liczbę ludności Darłowa w latach 1700 i 1740 ocenia się na około 2 tys.²⁸. Brak tendencji wzrostu ludnościowego między rokiem około 1700 a 1740 to utrwalanie się zaludnienia na granicy depopulacji. Taki stan trwał jeszcze przez następne 15–18 lat, chociaż nie był to okres naznaczony jakimiś klęskami żywiołowymi ani wydarzeniami wojennymi.

Właściwości przebiegu rozwoju demograficznego Darłowa w kilku okresach, poczynając od 1740 roku²⁹ do początku XIX wieku – na tle kilku miast regionu wschodniego pruskiego Pomorza – można przedstawić, śledząc i analizując podstawową statystykę zawartą w tabeli 1 oraz ujętą w formule wskaźnikowej (tab. 2). W 1756 roku mieszkało tam nawet nieco mniej mieszkańców niż w 1740 roku; wskaźnik wyniósł 99,49% (tab. 2). Podobny przebieg niekorzystnych zmian w bilansie demograficznym tamtego czasu, nawet o kilka procent intensywniejszy, zanotowały Sławno i Koszalin (tab. 2). W Kołobrzegu wzrost zaludnienia był w istocie minimalny (+ 2,2%), a w Słupsku zanotowano przyrost aż o blisko 60%.

Tabela 3. Ruch naturalny ludności Darłowa 1762/63–1790/1794

Rok Lata	Liczba zawartych małżeństw	Liczba urodzeń	Liczba zgonów	Przyrost naturalny	
				plus	minus
1762/63	37	72	88	–	16
1763/64	70	78	60	18	–
1770/71	12	64	50	14	–
1771/72	15	59	86	–	27
1772/73	17	59	74	–	15
1773/74	4	73	77	–	4
1775	17	74	55	19	–
1776	22	66	52	14	–
1783	14	87	69	18	–
1790–1794	91	431	419	12	–

Źródło: Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APSzcz.), Zespół: Rękopisy i spuścizny (dalej: RiS), Nr 687, s. 159–160; Nr 688, s. 43; Nr 690, s. 46–47; Nr 692, s. 120–121; Nr 693, s. 95–96; Nr 694, s. 114–115; Nr 699 (b.f. i ns.); Archiwum Państwowe w Koszalinie – Oddział w Słupsku (dalej: APKosz. – Oddz. Słupsk), Biblioteka, Nr 134; *Pommersche Archiv der Wissenschaften und des Geschmacks*, hrsg. J.Ph.A. Hahn und G.F. Pauli, Dritter Band, Stettin und Anklam 1784, s. 129–130; *Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch der sämtlichen Preussischen Staaten*, Zehnter Theil, Halle 1801, s. 178–179.

²⁸ Według F. Boehmera, *Geschichte der Stadt Rügenwalde bis zur Aufhebung der alten Stadtverfassung (1720)*, Stettin 1900, s. 209; K. Rosenow, *Geschichte des Rügenwalder Handels*, Stolp 1939, s. 25. Tę wielkość przyjął też Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska...*, s. 94.

²⁹ Z tego roku, przyjętego tu jako podstawa wyjściowa, pochodzą pierwsze dokładne i wiarygodne dane o zaludnieniu miast Pomorza Pruskiego. Por. Z. Szultka 2003d, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 502.

Rok 1756 stanowi raczej tylko umowną – negatywnie odczytywaną – granicę i przełom w XVIII-wiecznych dziejach Darłowa jako organizmu miejskiego i w dziejach jego mieszkańców. Miasto znalazło się w wirze kolejnego wielkiego konfliktu zbrojnego, który znamy pod nazwą wojny 7-letniej (1756–1763) prowadzonej przez Prusy (wspomagane angielskimi dotacjami) z potężną koalicją, na czele z Rosją. W historii Darłowa, jak i całego pruskiego Pomorza, właśnie lokalne zmagania Prus z Rosją dały się temu miastu we znaki. Wojska rosyjskie kilkakrotnie przemierzały w niszczycielskich marszach (w obie strony) północny przybałtycki pas ziem pruskich, zmierzając pod Kołobrzeg (nie omijając Darłowa), inne zaś dalej – poza Odrę, ku Berlinowi. Darłowo doświadczyło skutków bezpośrednich działań wojennych prowadzonych przez kontyngenty armii carskiej, zwłaszcza w 1758 oraz na przełomie lat 1761 i 1762³⁰. Dla jej oddziałów lądowych maszerujących przez pruskie Pomorze (Hinterpommern) w stronę Kołobrzegu flota carska stojąca (m.in. w 1761 roku) na redzie portu darłowskiego zwoziła i wyladowywała na brzeg m.in. różne materiały aprowizacyjne, sprzęt wojskowy i amunicję, tworząc przejściowe składy i magazyny zaopatrzeniowe³¹, powodując okresowe zamieranie morskiej wymiany towarowej – regionalno-pomorskiej i międzynarodowej.

Nastąpił także ciąg dalszy – przynajmniej w czteroletnim okresie 1758–1762 – degradacji potencjału ludnościowego Darłowa. Zmniejszył się on do 1762 roku (włącznie) o około 15–16%, co w porównaniu ze Słupskiem (–22%), Sławnem (–30%) i Koszalinem (+8%) nie było wskaźnikiem najgorszym. W krótkim czasie to ostatnie miasto doświadczyło wręcz katastrofy demograficznej: licząc od roku 1756 do roku 1762 zmniejszyło ono swój stan zaludnienia (zaokrąglając, por. tab. 3) z 5140 do 3850, czyli o 33,5%³². W Słupsku na przykład straty wyniknęły wprost z bezpośrednich następstw wyniszczającej epidemii tyfusu, która w tym mieście w 1760 roku zabrała około 800 istnień ludzkich³³.

Kołobrzeg stracił wskutek zarazy i intensywnych działań wojennych³⁴ w latach 1756–1763 aż około 1300 mieszkańców³⁵. Ten ważny wówczas

³⁰ Tamże, s. 753–758 (passim); L. Walkiewicz, [w:] *Darłowo. Zarys dziejów...*, s. 142 (tamże błąd, bowiem rosyjska flota wojenna nie pojawiła się na redzie portu w Darłowie w 1716, lecz w 1761 roku). Por. też Z. Szopowski, *Małe porty Pomorza Zachodniego w okresie do drugiej wojny światowej*, Warszawa–Poznań 1962, s. 177.

³¹ *Die Stadt Rügenwalde...*, s. 298.

³² Obliczenia własne według danych w tabeli 3.

³³ Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska...*, s. 89.

³⁴ Kołobrzeg skapitulował 16 grudnia 1761 roku, ale wojska rosyjskie opuściły twierdę dopiero 9 sierpnia 1762 roku – H. Kroczyński, *Twierdza Kołobrzeg...*, s. 30.

³⁵ Porównaj dane z tabeli 3. U H. Lesińskiego (*Handel morski Kołobrzegu...*, s. 39) mamy ubytek o 1142 osoby, co wydaje się wielkością nieco zaniżoną.

ośrodek handlu morskiego na południowośrodkowym wybrzeżu Bałtyku, od ponad 100 lat zamieniony w twierdzę, do dawnej świetności gospodarzej już nie powrócił³⁶.

W całym pruskim Pomorzu w okresie między rokiem 1756 i rokiem 1762 zmniejszył się stan zaludnienia z 370 tys. do 279 tys., czyli o 24,6%, a po następnych 20 latach – w 1782 roku – liczyło 462 tys. mieszkańców, czyli o 65,6% więcej³⁷. W latach wojny od 1756 do 1763 roku Słupsk stracił 22–23% (= 765 osób), a nie około 20% swojej ludności, Kołobrzeg zaś (wskaźnikowo) nie na poziomie 20%³⁸, ale w wysokości 34% (zawsze przyjmując stan z 1756 roku za 100%)³⁹.

W ciągu około 40 lat między rokiem 1762 i początkiem XIX wieku w procesie demograficznym Darłowa zaznaczała się tendencja (ogólnie oceniając) wznosząca. Tendencja progresywna uwidoczniła się najwyraźniej – i na tle porównawczym (por. tab. 2) – w latach 1762–1775, przekraczając wskaźniki (1762 rok = 100%) najwyraźniej Słupska, w mniejszym stopniu Kołobrzegu i Koszalina. Tylko w Sławnie – z najbliższej położonych większych miast wybranych do założeń porównawczych – zauważono w wyszczególnionym okresie najwyższe notowania w przyroście ludnościowym, lecz uzyskane z bardzo niskiego pułapu wyjściowego (zaledwie nieco ponad 1000 mieszkańców w 1762 roku). W dłuższym okresie – w latach 1775–1802 wskaźniki zaludnienia dla pięciu wybranych miast (tab. 2) uległy jakby spłaszczeniu. Najwyższy zapis wzrostu zaludnienia dla Słupska (o 33%) trzeba wyjaśnić, biorąc pod uwagę znaczne załamanie stabilnej, a nawet nieco wznoszącej się po wojnie 7-letniej linii przyrostu przypadającej na lata 1771–1775, spowodowane wielokrotnością powtarzającej się w tym mieście rozległej śmiertelnej epidemii wśród kobiet i dzieci płci żeńskiej⁴⁰. Wyraźnie zaznaczający się w tym mieście trend wzrostu zaludnienia, odnotowany zwłaszcza od przełomu lat 60. i 70. XVIII wieku, uległ zmianie. Między rokiem 1772 i rokiem 1775 absolutny ubytek mieszkańców z 3789 do 3262 przyniósł wielkość i wskaźnik rzędu blisko 530 osób, czyli 14%. Dopiero po tych doświadczeniach Słupsk na dobre – od około 1776–1777 roku – zaczął odbudowywać straty w zaludnieniu poniesione w okresie konfliktu siedmioletniego i epidemii. Proces ten trwał krótko – do początku lat 80. XVIII stulecia. Wówczas prze-

³⁶ H. Lesiński, *Handel morski Kołobrzegu...*, s. 38–39.

³⁷ Obliczenia własne na podstawie: J. Wiśniewski, *Przesłanki tworzenia się układu kapitalistycznego w rolnictwie zachodniopomorskim w w. XVIII*, „Kwartalnik Historyczny” 1954, Nr 4, s. 118.

³⁸ Obliczenia własne na podstawie wielkości statystycznych zawartych w tabeli 1.

³⁹ Jw.

⁴⁰ O tym Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska...*, s. 94–95.

kroczył ponownie granicę 4 tys. mieszkańców. Utrzymywał się potem raczej stabilny potencjał w zaludnieniu przez prawie dekadę (około 1785–1792/1793), a przekroczył i utrwalił poziom 4,3 tys. mieszkańców przez kolejne dziesięciolecie na przełomie XVIII–XIX wieku. Podobne tendencje w zaludnieniu – i w tym samym czasie – można zaobserwować na przykładzie Kołobrzegu, który w końcu XVIII wieku wyprzedził pod tym względem nieznacznie Słupsk. Wzrost potencjału ludnościowego Koszalina – dawnego miasta biskupiego – było znacząco wolniejszy po wojnie siedmioletniej, wskutek czego od około 1785 roku ustabilizował się na poziomie 3,2–3,3 tys. (tab. 1).

Na tle wymienionych większych miast regionu proces demograficzny dla Darłowa kształtował głównie tylko nieznaczny, nadto wielce niestabilny, własny przyrost naturalny (por. tab. 3)⁴¹. To on decydował o ogólnym znikomym (raczej zrównoważonym) poziomie zaludnienia tego miasta aż do końca XVIII wieku. Doszłoby niewątpliwie do gwałtownej zapaści w i tak mizernym procesie wzrostu ludnościowego w Darłowie, gdyby to miasto doświadczyło traumatycznych wręcz zjawisk demograficznych – jak w Słupsku – wywołanych epidemiami. Dopiero od około 1798 roku zaznacza się nieco wyraźniejsze tempo wzrostu zaludnienia Darłowa, kształtowane też przede wszystkim wielkością własnego przyrostu naturalnego. W rezultacie miasto to w 1802 roku liczyło 2,5 tys. mieszkańców. Darłowo pod tym względem wyraźnie wyprzedzało Sławno, które w końcu XVIII oraz na przełomie XVIII i XIX wieku ustabilizowało swój stan demograficzny na poziomie 1,7–1,8 tys. (tab. 1). Dopiero po upływie 3/4 stulecia Darłowo oddało Sławnu pierwsze miejsce w powiecie pod względem wielkości zaludnienia.

4. O strukturze społeczno-zawodowej i demograficznej ludności Darłowa w drugiej połowie XVIII wieku

4.1. Wpisy do księgi mieszczańskiej (obywatelskiej)

W ruchach demograficznych Darłowa wręcz znikomą wartość dodaną miała – i to tylko w pojedynczych latach – migracja do tego miasta osób (głów rodzin lub samotnych) przyjmowanych na listę posiadaczy prawa obywatelskiego, bowiem byli to mężczyźni już zawodowo ukształtowani (np. rzemieślnicy mistrzowie), więc i niezależni materialnie.

⁴¹ Przypomnijmy, że np. w latach 1790–1794 nadwyżka w przyroście naturalnym dla tego miasta to zaledwie 12 osób (po 2,5 osoby rocznie).

W latach 1680–1700 średnio rocznie prawa miejskie w Darłowie uzyskiwało łącznie od 10 do 12 osób (z zewnątrz i spośród własnych mieszkańców). W 1699 roku było 268 mieszkańców mających pełnię praw obywatelskich (*Bürger*), w Sławnie 172, a w Słupsku tylko 260⁴². W 1762/1763 roku na listę obywatelską Darłowo przyjęło 18 osób, ale tyle samo zostało z niej skreślonych, w Sławnie odpowiednio: 29 i 8 (czyli plus 21), w Słupsku 21 i 23 (minus 2). W 1763/1764 roku w Darłowie wpisano 18 osób, skreślono 9 (bilans plus 9); w Słupsku odpowiednio: 29 i 14 (plus 15 osób)⁴³.

Tabela 4. Wzrost lub spadek liczby mieszkańców z listy księgi obywateli Darłowa w przykładowych latach: 1770/1771, 1771/1772, 1772/1773, 1773/1774 (na tle porównawczym)

Rok Miasto	Liczba osób wpisanych do księgi			Liczba osób skreślonych z księgi obywateli ^x	Bilans ruchu w liczbach	
	miejscowi	przybysze	ogółem		plus	minus
1770/1771						
Darłowo	6	1	7	11	–	4
Słupsk	10	8	18	12	6	–
Sławno	5	–	5	–	5	–
1771/1772						
Darłowo	9	4	13	5	8	–
Słupsk	11	9	20	3	17	–
Sławno	7	–	7	1	6	–
1772/1773						
Darłowo	5	9	14	3	11	–
Słupsk	7	3	10	7	3	–
Sławno	4	–	4	–	4	–
1773/1774						
Darłowo	7	5	12	2	10	–
Słupsk	12	3	15	4	11	–
Sławno	7	1	8	3	5	–

Uwaga: x – bez podania przyczyn.

Źródło: opracowanie własne na podstawie APSzcz., RiS, Nr 687, s. 109–111, 157–159; Nr 692, s. 85–86, 119–120; Nr 693, s. 62–63, 94–95; Nr 694, s. 81–82, 113–114; Nr 698 (b.f. i ns.).

Z pozyskanych fragmentarycznych i wykorzystanych przekazów źródłowych dla kolejnych lat wnoszę, że bilans procesu migracyjnego w żadnym wymiarze (poza wyjątkami; np. 1772/1773 rok plus 6 osób; tab. 4)

⁴² H. Lesiński, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 158–159. Liczba obywateli w Słupsku zmniejszyła się zdecydowanie przed i w trakcie wojny 30-letniej: z 312 w 1619 roku do 195 w 1639 roku; B. Wachowiak, [w:] *Historia Pomorza*, II/I, s. 925.

⁴³ APSzcz., RiS, Nr 688, s. 43 i 67; Nr 690, s. 46 i 70.

nie rekompensował ubytków ludnościowych w tej uprzywilejowanej warstwie mieszczańsko-obywatelskiej, wynikłych z emigracji i skreśleń z powodów zejść naturalnych (por. np. 1770/1771 rok; tab. 4)⁴⁴ ani też nie pokrywał ubytków będących następstwem często ujemnego salda ruchu naturalnego na przykładzie całej populacji Darłowa (por. zapisy w tab. 1).

W latach 1770/1771–1773/1774 (stanowiących podstawę chronologiczną dla danych w tab. 4) zasililo stan obywatelski Darłowa, wypromowanych spośród ludzi z tego miasta, ogółem 15 rzemieślników, 6 mieszczan-rolników i 6 kupców (ci ostatni tylko w 1773/1774 roku); osiedliło się i otrzymało prawa miejskie 10 rzemieślników, 7 mieszczan-rolników (6 w 1772/1773 roku) i 2 kupców (tylko w 1773/1774 roku)⁴⁵.

4.2. Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa (1763–1798)

Od roku 1763 do roku 1798 liczba stałych mieszkańców Darłowa wzrosła o 530 osób, co dało wskaźnik 28,43⁴⁶. Jednakże w grupie ówczesnych pracobiorców⁴⁷ wskaźnik ten uległ obniżeniu z około 15,5% do poniżej 12% (por. tab. 5). Proces pauperyzacji (w ówczesnych kryteriach) – mierzony liczbą i odsetkiem ludności zatrudnionej (lub uczącej się) u pracodawców – postępował znacznie wyraźniej w Sławnie. Potwierdzają to adekwatne do porównań obliczenia dla tego miasta. W odniesieniu do tej (zsumowanej) części mieszkańców Sławna wskaźnik wzrostu w latach 1766–1798 wyniósł aż 42,5%⁴⁸. Tymczasem w Darłowie przez większość drugiej połowy XVIII stulecia utrzymywał się nawet systematyczny trend spadku tych notowań. To w Sławnie, mieście wyraźnie mniejszym od Darłowa, kształtowały się w tamtym czasie lepsze warunki na usługowym rynku dla pracowników najemnych – ludzi, którzy nie spełniali miejskich kryteriów, aby otrzymać uprawnienia mieszkańca-obywatela. W Sławnie powoli, ale jednak, zwiększała się liczba zatrudnionych nie

⁴⁴ W tymże roku do księgi obywateli wpisano 6 mieszkańców Darłowa, a tylko jedną osobę z zewnątrz (*Fremde*). Skreślonych zostało 11 osób, co przyniosło (bilansując) utratę aż 10 mieszczan – obywateli (pracodawców).

⁴⁵ APSzcz., RiS, Nr 687, s. 109–110, 157–158; Nr 692, s. 85 i 119; Nr 693, s. 62 i 94; Nr 694, s. 81 i 113.

⁴⁶ Na przykład w Sławnie dla okresu 1766–1798 wskaźnik wyniósł 21,5. J. Lindmajer, *O ludności Sławna...*, s. 79.

⁴⁷ Byli to: czeladnicy, uczniowie/terminatorzy, parobcy/dniówkarze, dziewczki/służące.

⁴⁸ J. Lindmajer, *O ludności Sławna...*, s. 79.

tylko w prostych zawodach dniówkarzy i dziewczek (służących), ale i w istniejących cechach rzemieślniczych, do których przyjmowano sukcesywnie więcej czeladników bądź uczniów. To oni w perspektywie procesu inicjacji zawodowej mogli liczyć na uprawnienia mistrzowskie, czyli na uzyskanie tym samym statusu obywatela miasta i możliwość założenia rodziny.

Tabela 5. Liczba i wskaźniki ludności na statusie pracobiorców w stosunku do ogółu mieszkańców Darłowa między 1763 a 1798 rokiem

Rok	Ogólna liczba mieszkańców	Zatrudnieni jako:					% ogółu ludności miasta
		czeladnicy	uczniowie-terminatorzy	parobcy (dniówkarze)	dziewki służące	razem	
1763	1864	23	33	65	172	293	15,70
1768	1879	40	34	89	90	253	13,46
1771	1952	20	17	55	136	228	11,68
1773	1880	24	21	53	132	230	12,23
1776	2048	27	28	36	131	222	10,84
1798	2394	34	26	70	152	282	11,78

Źródło: dane liczbowe z tab. 6. Wielkości: razem i procentowe – obliczenia własne.

Tabela 6. Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa cywilnej ludności Darłowa w latach 1762–1798

Rok	Ludność cywilna ogółem	W tym							
		mężczyźni	kobiety	dzieci (do 14. roku życia włącznie)		czeladnicy	uczniowie-terminatorzy	parobcy	dziewki służebne
				synowie	córki				
1762	1697	321	450	317	395	12	20	42	140
1763	1864	338	478	324	431	23	33	65	172
1768	1879	372	468	360	426	40	34	89	90
1770	1948	379	510	415	406	21	18	59	140
1771	1952	362	537	402	423	20	17	55	136
1772	1870	366	543	323	417	20	16	54	131
1773	1880	375	531	326	418	24	21	53	132
1775	2026	407	534	381	476	28	27	40	133
1776	2048	409	534	399	484	27	28	36	131
1798a	2394	469	623	450	570	34	26	70	152

Uwaga: a – identyczne dane jak dla roku 1798 u L.W. Brüggemanna są dla roku 1797, w: *Topographisch...*, s. 178.

Źródło: APSz., RiS, Nr 687, s. 99, 155–156; Nr 688, s. 27–28; Nr 690, s. 26–27; Nr 692, s. 112, 117; Nr 694, s. 111; Nr 695 (b.f. i ns.); Nr 697 (b.f. i ns.); Nr 698 (b.f. i ns.); Nr 699 (b.f. i ns.); APKosz. – Oddz. Słupsk, Biblioteka nr 134; L. Brüggemann, *Beiträge zu der ausführlichen...*, s. 400.

W darłowskich korporacjach rzemieślniczych odczuwalne były zahamowanie i symptomy stagnacji rozwojowo-produkcyjnej⁴⁹ widziane przez pryzmat ograniczonego dostępu do nauki samodzielnego zawodu, potwierdzają to zapisy (tab. 6) o liczbie czeladników i uczniów-terminatorów. Ciekawe, że raczej stabilnie kształtowała się wielkość zatrudnionych w rodzinach obywatelsko-mieszczańskich Darłowa. Zaliczyliśmy ich do zawodowych kategorii służebnych – parobcy/dniówkarze oraz dziewczki/służące – chociaż rodzin o lepszym statusie materialnym przybywało i były one zapewne coraz liczniejsze (tab. 6, rubryki „mężczyźni”, „kobiety”, „dzieci”), a w większości o charakterze nie tylko rzemieślniczym, lecz i handlowo-kramarskim⁵⁰.

5. O początkach osadnictwa ludności żydowskiej w Darłowie (około 1728/1750–1808/1812)

5.1. Tło ogólne (ustawodawstwo) i pierwsi Żydzi w Darłowie do około połowy XVIII wieku

Tuż po wojnie 30-letniej do nowego pana i władcy brandenburskiej części Pomorza (Hinterpommern), gdzie leżało Darłowo, zaczęły napływać od rodzimych kupców chrześcijańskich z miast tej prowincji skargi na działalność handlową prowadzoną przez Żydów z Polski (np. bydłem, jedwabiem, wełną); ślali je m.in. mieszczenie z Kołobrzegu, Trzebiatowa, Białogardu, Szczecinka i Darłowa. Elektor brandenburski kierował się początkowo wyraźnie zmysłem interesów państwa. Pomijał więc milczeniem potrzeby miejskich środowisk gospodarczych Pomorza i przychylił się do stanowisk oraz opinii miejscowej szlachty, która popierała (jak za czasów książęcych) handel uprawiany przez Żydów, także z ziem polskich. Co więcej, elektor w 1663 roku zapewnił – w specjalnym rozporządzeniu (*verfügt*) – wszystkim przebywającym Żydom z Polski prawo do handlu i wolność w poruszaniu się po terytorium brandenbur-

⁴⁹ Chociażby wskutek wzrostu konkurencyjności rzemiosła w wielu wsiach na zapleczu miasta – zwłaszcza położonych w obrębie domeny darłowskiej – które nie były uzależnione od nabywania wszystkich niezbędnych produktów rzemiosła miejskiego, a także za przyczyną okresowych dostaw użytecznych towarów do portu darłowskiego – jako głównie ośrodka docelowego pośrednictwa w imporcie drogą morską, np. ze Szczecina przez Kołobrzeg, w mniejszym stopniu z Gdańska bądź z Ustki/Słupska.

⁵⁰ Uwagi z analizy i kontekstów porównawczych o tych właściwościach oraz znamionach strukturalnych ludności Darłowa i Sławna: J. Lindmajer, *O ludności Sławna...*, s. 78 (tab. 4), s. 79 (tab. 5).

skiego Pomorza⁵¹. Z czasem Wielki Elektor zaostrzył kontrolę państwa nad tą ludnością. Wprowadził zasady ścisłej reglamentacji w ich rozmieszczaniu (osadnictwie żydowskim) według pewnego schematu. Zaistniał obowiązek wykupienia przez Żydów koncesji ochronnych (listów ochronnych – *Schutzbrief*) za prawo zamieszkiwania w miastach. Ochrona państwowa i prawo stałego pobytu kosztowały wówczas rocznie 4 talarzy Rzeszy (tzw. *Schutzgeld*). W dużych miastach – tzw. bezpośrednich – mogło osiedlić się najwyżej dwóch Żydów (głów rodzin), a w pozostałych, jak Darłowo – po jednym⁵².

Te działania władz zahamowały dotychczasowy napływ ludności żydowskiej na brandenburskie Pomorze. Żydów z Polski wydalono, liczba pozostałych – po uiszczeniu opłat licencyjnych za pobyt stały – została przez elektora ograniczona na tym terytorium do zaledwie 50. Nie koniec na tym, elektor w 1682 roku wypędził z obszaru Hinterpommern wszystkich wyznawców religii mojżeszowej⁵³.

Brak obecności Żydów na terenie brandenburskiego Pomorza nie trwał długo. Po śmierci Wielkiego Elektora (1688 rok) nastąpił blisko 60-letni okres – do 1750 roku – kształtowania i wprowadzania w życie przez kolejnych władców Brandenburgii/Prus ujednoliconego ustawodawstwa państwowego dotyczącego osadnictwa wyznawców religii mojżeszowej. Według edyktu z 1694 roku elektora Fryderyka III (od 1701 roku króla Fryderyka I) w miastach bezpośrednich Hinterpommern mogło osiedlić się najwyżej po dwóch bogatych Żydów „ochronnych” (*„geschützen”*) – głów rodzin (*Hauswirte*) – mających majątek w kwocie przynajmniej 500 talarów⁵⁴. W takim limicie mieściło się zatem Darłowo (?), ale nie mamy potwierdzenia, że już wtedy (w ostatnich latach XVII wieku) osiedlił się w tym mieście przynajmniej jeden koncesjonowany Żyd (w nawiązaniu do tego por. niżej). Nasza wiedza na ten temat jest wielce niepewna, gdy chodzi o Sławno. Było ono wprawdzie wyraźnie mniejsze ludnościowo od Darłowa, ale otoczone murami (*mit einer Ringmauer umgebenenen Mediat-Stadt*), więc mogło przyjąć ustawowo tylko jednego Żyda. W miasteczkach otwartych (Sianów), w osiedlach bez praw miejskich, we wsiach oraz w miastach prywatnych (np. Polanów) przebywanie Żydów na stałe było jeszcze zabronione⁵⁵.

⁵¹ K. Rosenow, *Der Neustettiner Synagogenbrand*, Ostpom. Heimat. Beilage... 1939, Nr 9; Z. Szultka 2003c, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 223.

⁵² K. Rosenow, *Der Neustettiner Synagogenbrand*...

⁵³ Z. Szultka 2003c, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 42, 224–225; H. Lesiński, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 179.

⁵⁴ K. Rosenow, *Der Neustettiner Synagogenbrand*...

⁵⁵ Tamże; tenże, *Geschichte der Juden in Pommern*, „Pommersche Bauernkalender” 1936, s. 46.

Z dużą dozą pewności zakładam, że jeszcze przez wiele lat po edykcie z 1694 roku nie uzyskał zezwolenia (koncesji) i nie osiadł w Darłowie ani jeden Żyd. Jest to mało prawdopodobne, biorąc pod uwagę np. dostępne w literaturze przedmiotu zapisy (niezbyt precyzyjne) wskazujące na obecność w Darłowie Żydów osiadłych na stałe dopiero w końcu lat 20. lub na początku lat 30. XVIII wieku (por. niżej, tab. 7). Można to uprawdopodobnić, przytaczając i te dane. Od około 1688 roku (data śmierci Fryderyka Wilhelma) w miastach elektorskich Pomorza (Hinterpommern) – tzw. bezpośrednich, do których zaliczało się Darłowo – mogło mieszkać zaledwie 15 bogatych rodzin żydowskich mających (główni żywiciela) wykupione uprawnienia do osiedlenia się na stałe i samodzielnego uprawiania dozwolonych prawnie (przez władcę) zawodów. W 1702 roku takie koncesje na brandenbursko/pruskim Hinterpommern miało 30 Żydów, w 1705 – 46, w 1716 – 96, a w 1728 – 65⁵⁶.

Tabela 7. Liczba Żydów w Darłowie (A) i posiadanych przez nich domów (B) na tle porównawczym w wybranych latach od 1728 do 1776/1777 roku

Miasto	Rok																	
	1728		1765		1768		1771		1772		1773		1774		1775		1777	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Darłowo	2	?	3	?	4	4	5	4	5	5	5	2	5	2	5	2	5	2
Słupsk	2	?	6	?	6	6	6	?	6	5	6	4	6	4	6	4	6	3
Sławno	2	?	2	?	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	4	2
Koszalin	2	?	4	?	3	2	3	2	3	2	3	2	3	2	2	2	4	2

Źródło: W. Wilhelmus, *Geschichte der Juden im Pommern*, Rostock 2004, s. 36–37 (lata 1728 i 1765); APSzcz., RiS, Nr 695: Geheimes-Finantz Buch... pro Anno 1768 (b.f. i ns.); Nr 687: Historischer-Büchlein... de Anno 1770 bis 1771, s. 112, 160; Nr 692: Historischer-Büchlein... 1771/2, s. 87, 121; Nr 693: Historischer-Büchlein... 1772/3, s. 64, 96; Nr 694: Historischer-Büchlein... 1773/4, s. 83, 115; Nr 699: Geheimes-Finantz Buch... pro Anno 1775 (b.f. i ns.); APKosz. – Oddz. Słupsk, Biblioteka, Nr 134: Historischer-Büchlein... de Anno 1776/7.

Jeszcze na początku XVIII wieku (1702–1703) do Darłowa nadal docierali w swoich peregrynacjach zawodowych wędrowni żydowscy handlarze z północnej Polski. W obawie przed konkurencją miejscowe władze – jak dawniej wzorem innych miast tego regionu pomorskiego, np. Kołobrzegu, Słupska, Koszalina, Sławna, Bobolic – zabiegały o interwencję i protekcję zwierzchniej administracji państwowej nie tylko prowincji, lecz i u samego władcy⁵⁷. Podejmowane interwencje w latach panowania króla Fryderyka Wilhelma I (1713–1740) nie dotyczyły wszystkich bez

⁵⁶ Z. Szultka 2003a, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 42.

⁵⁷ H. Lesiński, [w:] tamże, s. 179.

wyjątku wyznawców religii mojżeszowej na Pomorzu. Żydzi pojawiający się w Darłowie jako handlarze/kupcy, którzy legalnie przekroczyli pruską granicę państwową, ale nie mieli odpowiedniej koncesji osiedleńczej, byli ledwie tolerowani. Mogli przebywać i działać w obrębie miejskim w ciągu dnia, a przed zachodem słońca musieli opuścić granice municypalne i przenieść się poza zasięg jurysdykcji magistratu⁵⁸.

Żydzi, którzy osiedlali się w Brandenburgii/Prusach, zostali całkowicie oddani w ręce absolutystycznego państwa terytorialnego. O ich statusie prawnym w tym państwie od początku decydowały korzyści fiskalne, o które z wielką dokładnością dbał cały system władzy politycznej – od elektora/króla poczynając przez wszystkie szczeble administracji państwowej do samorządowej (zwłaszcza tych ubezwłasnowolnionych coraz bardziej, bo uzależnionych od państwa struktury zarządów miejskich).

W starym systemie prawnym państwa brandenbursko-pruskiego/pruskiego dotyczącym Żydów do początku XIX wieku pojedynczy ich przedstawiciele mieli możliwość osiedlenia się na stałe i wejścia na drogę awansu materialno-społecznego jedynie wtedy, gdy udało im się zgromadzić duży majątek w gotówce, a ponadto uprawiać jeden z uznanych zawodów w rzemiośle bądź w handlu i płacić należne stąd podatki.

Zapewne w obawie przed utrwaleniem się stałej obecności wyznawców religii mojżeszowej i ich adaptacją w chrześcijańskich środowiskach miejskich w 1719 roku wyszedł wyraźny zakaz, że nawet Żydzi na statusie ochronnym nie mogli kupować dla siebie domów, a jedynie przebywać w wynajmowanych mieszkaniach (*nur zur Miete wohnen*). System kontroli państwowej dotyczący reglamentacji i rozmieszczenia ludności żydowskiej także na Pomorzu został zaostrożony. Od 1721 roku na miasta, w których przebywał na stałe choćby jeden Żyd, ponad przyznany limit (2 lub 1 koncesja; np. Darłowo) mogła zostać nałożona wysoka kara finansowa (*100 Dukaten Strafe*) uiszczana państwu ze środków własnych danej gminy miejskiej⁵⁹.

Wnoszę (jako supozycję), że wśród koncesjonowanych Żydów na terenie Hinterpommern w pierwszych latach XVIII wieku (1705, 1716 rok; por. wyżej) byli już ludzie tej nacji z pozwoleniem na stałe przebywanie w Darłowie, w 1728 roku zaś na pewno dwie rodziny (por. tab. 7). Najwięcej Żydów spośród miast pruskiego Pomorza zamieszkiwało w tamtym okresie w Stargardzie, odgrywającym do 1723 roku rolę właściwego centrum polityczno-administracyjnego tej dzielnicy⁶⁰.

⁵⁸ F. Boehmer, *Geschichte der Stadt Rügenwalde...*, s. 289–290.

⁵⁹ K. Rosenow, *Geschichte der Juden in Pommern...*, s. 46; tenże, *Der Neustettiner Synagogenbrand...*

⁶⁰ W 1706 roku 10 Żydów (rodzin), w 1728 roku – 9. W. Wilhelmus, *Geschichte der Juden in Pommern...*, s. 37.

Zgodnie z kolejną decyzją władcy Prus, z 1728 roku, na terenie Hinterpommern było tolerowanych z prawem zamieszkania tylko 65 Żydów (rodzin) na statusie ochronnym (*Schutzjuden Familien toleriert*). Od 1725 roku mogli oni kupować domy lub mieszkania, ale tylko za specjalnym królewskim pozwoleniem. Decyzja o tym znalazła swoje potwierdzenie w nowej dla całego państwa, ujednoliconej i rozbudowanej, ustawie dotyczącej Żydów z 29 listopada 1730 roku (*General-Privilegium*)⁶¹. Zawarto w niej także konkrety i uściślenia (usankcjonowane prawnie decyzją panującego) dotyczące zakresu handlu żydowskiego i nazw towarów będących jego przedmiotem, zasad udzielania pożyczek (*Geldverleih*), prowadzenie obrotu wekslowego. Ostatecznie został zlikwidowany proceder żydowskiego handlu obwoźnego i domokrażnego. Żydzi nie mogli uprawiać zawodu (rękodzielnictwa) w rzemiosłach uważanych za mieszczańskie (*bürgerliches Handwerk*)⁶².

Zwieńczeniem polityki państwa pruskiego względem ludności żydowskiej już przebywającej na terytorium wszystkich jego prowincji, najbardziej dotąd rozbudowaną podstawą prawną do nadzorowania przebiegu trwającego sukcesywnie żydowskiego osadnictwa, stał się nowy zrewidowany dekret – generalne rozporządzenie (*Generalreglement*) króla Fryderyka II z 17 kwietnia 1750 roku. Nastąpiła jakby formalna legitymizacja stałego pobytu wyznawców religii mojżeszowej w państwie pruskim (więc na terytorium jego prowincji pomorskiej; w Darłowie). Dotyczyło to tych wszystkich Żydów, którzy byli bogaci, spełniali narzucane im wciąż ciężkie, wręcz restrykcyjne, warunki prawne, zasady i rozliczne odmienne obowiązki czy obciążenia finansowe, jakimi nie była obarczona ludność chrześcijańska: względem panującego, bezpośrednich struktur administracji państwowej i przedstawicielstw władz samorządowych w miastach. Dekretem z 17 kwietnia 1750 roku wprowadzony został podział wyznawców judaizmu mieszkających w Królestwie Pruskim na sześć kategorii o „różnej intensywności ochrony”, ułożonych według opracowanego kryterium w konstrukcji hierarchicznej. **Do pierwszej kategorii** należała najbogatsza, ale nieliczna elita żydowska mieszkająca w zasadzie tylko w Berlinie, na polu ekonomicznym zrównana już ustawowo z kupcami chrześcijańskimi, z możliwością kupienia praw obywatelskich. Zaliczani **do drugiej grupy** byli określani mianem „zwykajnych Żydów uprzywilejowanych”, koncesjonowanych (*ordentliche Schutzjuden*)⁶³. **Trze-**

⁶¹ K. Rosenow, *Geschichte der Juden in Pommern...*, s. 46; tenże, *Der Neustettiner Synagogenbrand...*

⁶² Wymienia je np. K. Rosenow (tamże).

⁶³ W tabeli 8, rubryka 2.

cią grupę stanowili „nadzwyczajni Żydzi uprzywilejowani” (*ausserordentliche Schutzjuden*)⁶⁴. **W czwartej grupie** mieścili się wszyscy zatrudnieni w żydowskiej administracji publicznej (wspólnoty wyznaniowej; por. tab. 8 rubryka 7)⁶⁵. **Do piątej** zaliczono Żydów, którzy byli jedynie tolerowani⁶⁶. **W szóstej grupie** znaleźli się służący⁶⁷.

W dokumencie generalnym z 1750 roku sprecyzowano (m.in.) reguły, według których Żydzi mogli być osiedlani, określono, czym wolno było im się trudnić zawodowo (zarobkowo), w jakiej wysokości wносить opłaty protekcyjne oraz regulować nałożone na nich podatki i wywiązywać się z innych świadczeń względem państwa. To rozporządzenie obowiązywało do 1812 roku⁶⁸.

Poza kwotą za status ochronny Żydzi koncesjonowani (z drugiej grupy) płacili rocznie podatki; m.in. za zwolnienie od przymusu odbywania służby wojskowej tzw. podatek rekrucki (*Rekruten-Geld; Rekruten Steuern*)⁶⁹.

Ludność żydowska mogła mieszkać jedynie w miastach. Fryderyk II nie tolerował jej na wsi. Biedniejsi Żydzi, o majątku poniżej 100 talarów i bez stałego miejsca zamieszkania, zostali wydalen. Pozostać mogli tylko ci (koncesjonowani z drugiej grupy), którzy dysponowali kapitałem w wysokości co najmniej 1000 talarów⁷⁰. Była to kwota najniższa, ale niezbędna do wydatkowania celem kontynuacji i utrzymania nadal prawnie gwarantowanej pokoleniowej obecności Żydów w linii męskiej konkretnej rodziny, ponieważ opłata za status ochronny miała charakter i ważność dożywotnią, a nie dziedziczną. Przyznanie najstarszemu synowi uprawnienia do statusu ochronnego (protegowanego Żyda) (tab. 8 rubryka 4), z prawem do dalszego zamieszkiwania, było zawarowane udowodnieniem posiadania majątku w wysokości przynajmniej 1000 talarów. Dla drugiego syna kwota ta wynosiła 2000 talarów⁷¹.

⁶⁴ To m.in. lekarze, malarze, miedziorytnicy (rytownicy), wytwórcy pieczęci, także nauczyciele (por. niżej – przykład ze Słupska).

⁶⁵ To głównie rabini, kantorzy, żydowscy rzeźnicy, należący do bractwa pogrzebowego.

⁶⁶ Na przykład wszyscy synowie nadzwyczajnych Żydów uprzywilejowanych, tj. rodzice z trzeciej grupy.

⁶⁷ Więcej objaśnień zob.: F. Battenberg, *Żydzi w Europie. Proces rozwoju mniejszości żydowskiej w nieżydowskim środowisku Europy 1650–1933*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008, s. 259–260.

⁶⁸ Tamże, s. 158.

⁶⁹ W. Wilhelmus, *Geschichte der Juden in Pommern...*, s. 35.

⁷⁰ Z.H. Nowak, *Dzieje Żydów w Prusach Królewskich do roku 1772. Charakterystyka, [w:] Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej”*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 143.

⁷¹ W. Wilhelmus, *Geschichte der Juden in Pommern...*, s. 35–36.

Zgodnie ze statutem Fryderyka II (1750 rok) Żydzi w Prusach zostali podzieleni na dwie kategorie: „zwyczajnych” i protegowanych przez państwo oraz na „nadzwyczajnych” i tylko tolerowanych⁷². To uogólnione stwierdzenie niewiele wyjaśnia bez konfrontacji i doprecyzowania w łączności z szerokim spektrum zamieszczonej pełnej listy kategoryzacji Żydów w Prusach na sześć grup (por. wyżej).

Najistotniejsze było wprowadzenie do praktyki polityki osadniczej w Prusach (według dokumentu z 1750 roku) pojęcia Żyda „koncesjonowanego” (*Schutzjude*). Miał on jednak ograniczone prawo przebywania w mieście, wolno mu było zajmować się zarobkowo określonymi dziedzinami z branży handlowej i rzemiosła⁷³. Tylko dwoje dzieci mogło dziedziczyć (o czym nadmienilem; por. wyżej) po „uprzywilejowanym ojcu” (koncesjonowanym) status ochronny po wykazaniu się majątkiem znacznej wysokości⁷⁴.

5.2. Społeczność żydowska w Darłowie w drugiej połowie XVIII wieku

Wśród mieszkańców Darłowa nie istniało jeszcze do połowy XVIII wieku zróżnicowanie narodowościowo-etniczne i religijne. Jednorodność pod tym względem – naznaczona konkretnie niemieckością i luteranским protestantyzmem – utrwalała się systematycznie, szybko i skutecznie od czasu odgórných zmian zainicjowanych religijną rewolucją luteranską w latach 20. i 30. XVI wieku. Swoisty monolit narodowościowo-religijny niemieckości Darłowa, w znacznym rozmiarze ukształtowany na podbudowie o rodowodzie pomorskim, zaczęła z wolna naruszać ludność żydowska – znikoma mniejszość jeszcze do końca XVIII wieku.

Dostrzegam rozbieżności w przedmiotowej historycznej literaturze fachowej dotyczące czasu osiedlenia się w Darłowie pierwszego Żyda pod protekcją i ochroną prawną (*Schutz-Jude*) i to jeszcze przed obowiązywaniem skodyfikowanych w jedną całość przepisów w fryderycjańskim sta-

⁷² Z.H. Nowak, *Sprawa emancypacji Żydów w Prusach Zachodnich w pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] *Emancypacja – Asymilacja – Antysemityzm. Żydzi na Pomorzu w XIX i XX wieku*, zbiór studiów pod red. Z.H. Nowaka, Toruń 1992, s. 10. Tamże (m.in.) o podstawowych obciążeniach finansowych Żydów „zwyczajnych” czy ograniczeniach w wykonywaniu przez nich zawodu.

⁷³ J. Wojtowicz, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, pod red. G. Labudy, cz. II (*Pomorze Wschodnie w latach 1657–1815*), Poznań 1984, s. 645.

⁷⁴ F. Battenberg, *Żydzi w Europie...*, s. 259.

tucie generalnym z kwietnia 1750 roku. Ze statystyki wynika (tab. 7), że w 1728 roku mieszkało w tym mieście dwóch Żydów o takim statusie. Zatem podaję w wątpliwość informację, że pierwszym Żydem osiadłym w Darłowie w 1732 roku „wydaje się” (*scheint*) niejaki Gottschalk Wolff, który wówczas wniósł niewielką w istocie opłatę szarwarkową (*Scharwerksgeld*), bo w wysokości 4 groszy⁷⁵.

Zawarta w tabeli 7 statystyka odzwierciedla obecność w Darłowie – i dla porównania w trzech dalszych miastach regionu – jednej kategorii Żydów o wykupionych i nabytych podstawowych, specyficznych dla tej nacji, koncesjach i innych (ogólnych) prawno-publicznych. Ta grupa znajdowała się na drugim miejscu według (wspomnianej) hierarchii sześciostopniowej. Zaliczono do niej „zwyczajnych Żydów uprzywilejowanych” (*ordentliche Schutzjuden*). Tylko Żydzi tej kategorii (z rodzinami) zamieszkiwali w Darłowie co najmniej do końca lat 70. XVIII stulecia. Podobnie było w Sławnie. W obu tych miastach w tamtym okresie nie odnotowywano Żydów trzeciej grupy – tzw. nadzwyczajnych (*Extraordinari*), określonych też jako „nadzwyczajni Żydzi uprzywilejowani”. Żydzi tak zaszeregowani nie mieli np. możliwości dziedziczenia swojego statusu. Z reguły wykonywali specyficzne, oryginalne (rzadkie) zawody (por. wyżej, przypis 64). Niektórzy, lepiej wykształceni, byli czynni i opłacani w tzw. służbie publicznej według potrzeb (religijnych, świeckich) w grupie swoich pobratymców (tab. 8 rubryka 7). Na przykład Słupsku w latach 1770/1771–1776/1777 mieszkał Żyd „nadzwyczajny” będący nauczycielem (*Schulmeister*). Żydzi tej kategorii zamieszkiwali w latach 1768–1775 w kilku innych miastach wschodniego Hinterpommern⁷⁶.

W tabeli 8 ujęci zostali wszyscy Żydzi przebywający w Darłowie na stałe. Zaliczali się oni – według istniejącej kategoryzacji ujętej w reglemencie z 1750 roku – do pięciu grup: od drugiej do szóstej włącznie, czyli z wyjątkiem grupy pierwszej, tj. Żydów zaliczanych do nielicznej elity najbogatszych, w większości mieszkających w Berlinie.

⁷⁵ F. Boehmer, *Geschichte der Stadt Rügenwalde...*, s. 290. Kwota 4 groszy (zapewne tzw. dobrych groszy) to 1/6 ówczesnego talara Rzeszy (I. Ihnatowicz, A. Biernat, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku* (wyd. II), Warszawa 2003, s. 93). Nie wiadomo, czy była to wtedy jednorazowa wpłata, czy rodzaj obowiązkowego (żydowskiego) podatku okresowego (np. rocznego), niezależnie od podatku rekruckiego, poza oczywiście płaceniem „normalnych” podatków od dochodowej działalności gospodarczej (itp.).

⁷⁶ Między innymi w Koszalinie, Bobolicach, Sianowie (po jednym), nawet w Polanowie (1772 rok). W Koszalinie w 1777 roku odnotowano dwóch Żydów z tej grupy. Ponadto tolerowani byli w Szczecinku i Polczynie (po trzech: 1771, 1772, 1773 rok). APSzcz., RiS, Nr 687, s. 112 i 160; Nr 692, s. 87 i 121; Nr 693, s. 64 i 96; APKosz. – Oddz. Słupsk, Biblioteka Nr 134: *Historischer Büchlein... pro Anno 1776/7* (b.f. i ns.); tabela 8.

Tabela 8. Zróżnicowanie strukturalno-społeczne ludności żydowskiej* w Darłowie (na tle porównawczym) w latach 1768 (a), 1772 (b) i 1775 (c)

Miejsce	Liczba Żydów zamieszkałych (na podstawie danych z 1768 r.)			Liczba wójtów			Dzieci dziedziczące status ochronny			Liczba innych dzieci			Liczba osób w służbie publicznej			Liczba ich dzieci			Liczba osób w służbie prywatnej			Liczba nadzwyczajnych Żydów (extraordinarium)xxx			Liczba ich dzieci			Liczba wszystkich kobiet			Ogółem: Żydów, kobiet, dzieci, osób w służbie publicznej i prywatnej		
	Liczba Żydów zamieszkałych (na podstawie danych z 1768 r.)			Liczba wójtów			Dzieci dziedziczące status ochronny			Liczba innych dzieci			Liczba osób w służbie publicznej			Liczba ich dzieci			Liczba osób w służbie prywatnej			Liczba nadzwyczajnych Żydów (extraordinarium)xxx			Liczba ich dzieci			Liczba wszystkich kobiet			Ogółem: Żydów, kobiet, dzieci, osób w służbie publicznej i prywatnej		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Darłowo	3	4	5	–	–	–	–	1	–	14	12	13	–	–	–	–	–	–	9	7	9	–	–	–	–	–	–	4	5	5	31	29	32
Słupsk	2	6	5	1	–	–	3	–	–	13	17	10	–	–	–	–	–	–	15	11	13	–	1	–	–	–	–	6	7	4	40	42	32
Ślawno	2	2	2	–	–	–	–	–	–	4	4	4	–	–	–	–	–	–	3	7	8	–	–	–	–	–	–	2	2	2	11	15	16
Koszalin	3	1	3	1	2	–	–	–	1	21	21	21	–	1	1	–	3	4	6	6	6	1	–	–	2	–	–	5	5	4	39	40	40

Uwaga: x – według kategorii zawartej w generalnym regulaminie z 1750 r.; xx – „ordentliche Schutzjuden”; xxx – „ausserordentliche Schutzjuden”.

Źródło: opracowane na podstawie APSzcz., RiS, Nr 695 (1768 r.); Nr 697 (1772 r.); Nr 699 (1775 r.). Por. też F. Battenberg, *Żydzi w Europie...*, s. 259-260.

Kształtująca się w Darłowie zorganizowana społeczność żydowska utrzymywała swoją liczebność przez trzy dekady 1768–1798 w granicach 25–30 osób, co ująłem w zestawieniach tabeli 9, łącznie ze Słupskiem, Sławnem i Koszalinem. Przebieg początkowego rozwoju gminy żydowskiej w Darłowie został oceniony jako stabilna zmienność naznaczona dość wyraźnym procesem regresu liczebnego od końca lat 70. do połowy lat 90. XVIII wieku. U progu XIX stulecia liczba Żydów w tym mieście dorównywała wielkości tej grupy etniczno-religijnej żyjącej w Sławnie. Większe skupiska wyznawców religii mojżeszowej zamieszkały w Słupsku i Koszalinie.

Tabela 9. Liczba wszystkich Żydów w Darłowie (na tle porównawczym) w latach 1768–1798

Rok	Liczba Żydów w:			
	Darłowie	Słupsku	Sławnie	Koszalinie
1768	31	41	11	39
1772	29	42	15	40
1775	32	42	16	40
1782	22	40	18	47
1783	21	33	19	49
1794	29	39	13	47
1798	24	40	25	47
Uśredniona cecha rozwojowa	stabilna zmienność (+/-)	stabilność	tendencja wzrostowa	powolny wzrost

Źródło: dane z tab. 8 (1768, 1772, 1775); K. Rosenow, [w:] *Ostpom. Heimat. Beilage...* 1939, Nr 8 (1782, 1794); *Pommersche Archiv der Wissenschaften...*, s. 129 (1783); *Annalen der Preussischen Staat-swirtschaft und Statistik*, Zweyter Bandes vierter Heft, Halle und Leipzig 1805, s. 378, 379, 381; L.W. Brüggemann, *Beiträge zu der ausführlichen...*, s. 392; *Die Stadt Rügenwalde...*, s. 298.

Inne (dodane) wartości potrzebne do celów porównawczych podczas analizy stanu liczebnego Żydów (tab. 9) bądź cech ich struktury społeczno-zawodowej w miastach na pruskim Pomorzu (wliczając Darłowo) można przyjąć, wiedząc, że np. w okresie (mniej więcej) 1705–1765 jedna rodzina żydowska liczyła średnio (i tylko) 3–4 osoby⁷⁷. Dla Darłowa oraz dla lat 1768, 1772, 1775 przyjęto wskaźnik 4 osoby w żydowskiej rodzinie. Z porównania wartości tego wskaźnika z ogółem mieszkających w Darłowie Żydów (tab. 9) wynika, że w wybranych trzech latach bezpośrednio spowinowaceni i żyjący w rodzinach to – w kolejności lat 16, 20 i 20 osób, co stanowiło odpowiedni: 52%, 69% i 62,5% tej mniejszości etniczno-wyznaniowej⁷⁸.

⁷⁷ W. Wilhelmus, *Geschichte der Juden in Pommern...*, s. 37.

⁷⁸ Obliczenia własne na podstawie statystyki zawartej w tabelach 8 i 9.

W statucie generalnym z 1750 roku znalazł się zapis, że w miastach zamieszkałych przez pięć żydowskich rodzin tylko jedna z nich mogła kupić dom⁷⁹. Ale zdarzały się nagminne, zapewne niekaralne i tolerowane, odstępstwa od tego wymogu weryfikowanego przez zmieniające się miejskie uwarunkowanie gospodarcze oraz indywidualne i grupowe potrzeby życiowe tworzących się małych jeszcze społeczności – gmin żydowskich. Mamy z tym do czynienia także w miastach na obszarze Hinterpommern, potwierdzone na przykładzie Darłowa, Słupska, Sławna i Koszalina (por. tab. 7). Oprócz zamieszkiwania w domach własnościowych niektóre żydowskie rodziny korzystały z domów wynajmowanych pod zastaw (*pfandweise Häuser*)⁸⁰.

Żydzi, którzy w Darłowie weszli w posiadanie własnych domów, to z pewnością ludzie majątni i niezadowolający się mieszkalną nieruchomością przeciętnej wielkości. Niektórzy dysponowali domem ponad potrzeby własnej rodziny i służby, wykorzystywanym na sale religijne, z odrębnym pomieszczeniem na tzw. salę modlitwy (*Betsaal*) dla wszystkich współwyznawców z gminy⁸¹. Być może już wówczas w większym domu⁸² należącym do Żyda jeden z pokoi służył jako prywatna szkoła religijna.

Powiększająca się od przełomu XVIII i XIX wieku żydowska społeczność w Darłowie również doświadczyła ważnych pozytywnych zmian w swym dotychczasowym położeniu prawnopublicznym. Klęska Prus w wojnie z Francją napoleońską w latach 1806–1807 zapoczątkowała zasadniczą epokę demontażu podstaw absolutystycznego ustroju tego państwa. Zwróćmy uwagę tylko na dwa dokonania pruskich reformatorów z początku XIX wieku. Ordynacja miejska z 19 listopada 1808 roku przywracała niezależny samorząd w miastach. Także Żydzi darłowscy mogli odtąd korzystać z pełnej swobody pracy i zarobkowania. Zostali zaliczeni do obywateli miejskich, ale jeszcze z ograniczonymi prawami politycznymi, a nawet samorządowymi. Z datą 11 marca 1812 roku ukażała się pruska ustawa emancypacyjna króla Fryderyka Wilhelma III –

⁷⁹ W. Wilhelmus, *Geschichte der Juden in Pommern...*, s. 40.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ Z czasem, zwłaszcza już po 1812 roku, gdy szybciej wzrastała liczebność gmin żydowskich, również na Pomorzu (w Darłowie też) przeradzały się one w większe bożnice (*Gottesdienstliche Versammlungshaus der Juden*). Takich placówek bądź filii odrębnych synagog z rabinatem było np. w 1825 roku aż 19 na 23 miasta w rejencji koszalińskiej. „Jahrbuch der Provinz Pommern für das Jahr 1825”, Stettin 1828, s. 26.

⁸² Przykładowo na liście katastralnej nieruchomości Białogardu z lat 1800–1804 jest zapisany dom koncesjonowanego Żyda Joachima Ephraima o wartości 2 tys. talarów, co zaliczało go do elity tamtejszych właścicieli. APSzcz., Akta miasta Białogard, Nr 164 (b.f.).

„edykt w sprawie obywatelskiej sytuacji Żydów”⁸³. Edykt ten nie zapewnił jednak jeszcze pełnego równouprawnienia. Zniósł przynajmniej – uwłaczającą przecież – „opiekę nad Żydami” i uczynił z nich obywateli państwa z prawem swobodnego osiedlania się i niezależnego wykonywania rzemiosła oraz kupowania ziemi.

Bibliografia

I. Archiwalia rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Szczecinie:

Zespół: Rękopisy i Spuścizny, Nr: 687, 688, 690, 692, 693, 694, 695, 697, 698, 699.

Akta miasta Białogard, Nr 164.

Archiwum Państwowe w Koszalinie – Oddział Słupsk.

Biblioteka Nr 134: Historisches Büchlein... de Anno 1776/7.

II. Źródła drukowane

Annalen der Preussischen Staatswirtschaft und Statistik, *Zweyter Bandes, vierter Heft Halle und Leipzig 1805*.

IHNATOWICZ I., BIEMAT A. 2003. *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (wyd. II).

„Jahrbuch der Provinz Pommern für das Jahr 1825”, Stettin 1828.

Ostpommersche Heimat. Beilage der „Zeitung für Ostpommern” 1939, Nr 4.

Pommersche Archiv der Wissenschaften und des Geschmacks, hrsg. J.Ph.A. Hahn und G. Auli, Dritter Band, Stettin und Anklam 1784.

Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch der sämtlichen Preussischen Staten, *Zehnter Theil, Halle 1801*.

III. Opracowania

BATTENBERG F. 2008. *Żydzi w Europie. Proces rozwoju mniejszości żydowskiej w nieżydowskim środowisku Europy 1650–1933*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.

Bilder aus Ostpommern 1931. Berlin: Das Archiv. Verlags-Gesellschaft für Städtebau.

BOEHMER F. 1900. *Geschichte der Stadt Rügenwalde bis zur Aufhebung der alten Stadtverfassung (1720)*, Stettin: Verlag von Paul Niekammer.

BORAS Z. 1968. *Książęta Pomorza Zachodniego. Z dziejów dynastii Gryfitów*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie (wyd. I).

BRÜGGEMANN L.W. 1800. *Beiträge zu der ausführlichen Beschreibung des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Bd. I, Stettin: H.G. Effenbart.

FROESE W. 2007. *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

GAZIŃSKI R., WŁODARCZYK E. (red.) 2016. *Dzieje Koszalina*, t. 1: *do 1945 roku*, Koszalin: Koszalińska Biblioteka Publiczna im. Joachima Lelewela.

⁸³ *Edikt über die bürgerlichen Verhältnisse der Juden*.

- KRATZ G. 1898. Die Stadt Rügenwalde, [w:] A. Stoebbe, *Chronik der Stadtgemeinden Schlawe i. Pom.*, Schlawe: Druck Moldenhauer & Sohn, 292–300.
- KROČYŃSKI H. 2000. *Twierdza Kołobrzeg. Festung Kolberg*, Warszawa: Wydawnictwo Barwa i Broń.
- LEŚIŃSKI H. (red.) 1965. *Dzieje Kołobrzegu (X–XX wiek)*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- LEŚIŃSKI H. 1972. W latach wojny trzydziestoletniej, [w:] *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego. Cedynia 972 – Siekierki 1945*, B. Miśkiewicz (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 171–209.
- LEŚIŃSKI H. 1982. *Handel morski Kołobrzegu w XVII i XVIII wieku*, Szczecin: Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie.
- LEŚIŃSKI H. 2003. Kryzys gospodarczy i społeczny w miastach oraz próby jego przezwyciężenia, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 151–172.
- LEŚIŃSKI H., MUSZYŃSKI A. 1967. *Pod rządami władców Brandenburgii i Prus (1653–1807)*, [w:] *Dzieje Koszalina*, B. Drewniak, H. Leśniński (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 131–174.
- LINDMAJER J. 2017. O ludności Sławna od połowy XVII do przełomu XVIII i XIX wieku. Wybrane zagadnienia, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. XII: *Miasto Sławno*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 65–86.
- MÜLLER E. 1912. *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, Th. II: *Der Regierungsbezirk Köslin*, Stettin: Verlang von Leon Sannier.
- NOWAK Z.H. 1991. Dzieje Żydów w Prusach Królewskich do roku 1772. Charakterystyka, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej”*, A. Link-Lenczowski, T. Polański (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 136–143.
- NOWAK Z.H. 1992. Sprawa emancypacji Żydów w Prusach Zachodnich w pierwszej połowie XIX wieku, [w:] *Emancypacja – Asymilacja – Antysemityzm. Żydzi na Pomorzu w XIX i XX wieku*, Z.H. Nowak (red.), Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 7–16.
- ROSENOW K. 1936. Geschichte der Juden in Pommern, *Pommersche Bauerkalender* 1936.
- ROSENOW K. 1939a. *Geschichte des Rügenwalder Handels*, Stolp: Druck der Delmanzosen Buchdruck.
- ROSENOW K. 1939b. Der Neustettiner Synagogenbrand, *Ostpommersche Heimat. Beilage der „Zeitung für Ostpommern”* 9.
- SZOPOWSKI Z. 1962. *Małe porty Pomorza Zachodniego w okresie do drugiej wojny światowej*, Warszawa–Poznań: PWN.
- SZULTKA Z. 1979. Rozwój zaludnienia Słupska w XVII–XVIII wieku, *Rocznik Koszaliński* 15: 77–101.
- SZULTKA Z. 1981. W państwie brandenbursko-pruskim (1648–1806), [w:] *Historia Słupska*, S. Gierszewski (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 184–252.
- SZULTKA Z. 2003a. Rozwój demograficzny w drugiej połowie XVII i początkach XVIII wieku, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 33–57.
- SZULTKA Z. 2003b. Wieś zachodniopomorska w dobie kryzysu i stagnacji, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 58–150.
- SZULTKA Z. 2003c. Stosunki społeczne i polityczne w miastach do początku XVIII wieku, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 217–233.

- SZULTKA Z. 2003d. Dynamika rozwoju i struktura społeczno-zawodowa ludności Pomorza Pruskiego w XVIII i początkach XIX wieku, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 467–510.
- SZULTKA Z. 2003e. Przemiany w ustroju, rozplanowaniu i zabudowie miast, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 729–748.
- SZULTKA Z. 2017. *Szkolnictwo wiejskie na Pomorzu Zachodnim od reformacji do początku XIX wieku*, Słupsk: Akademia Pomorska.
- VOLLACK M. (hrsg.) 1989. *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. 2: *Die Städte und Landgemeinden*, Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft.
- WACHOWIAK B. 1976. *Pomorze Zachodnie w początkach czasów nowożytnych (1464–1648). Odrodzenie się i upadek państwa pomorskiego*, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. I: *1464/66–1648/57*, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 651–1058.
- WALKIEWICZ L., ŻUKOWSKI M. 2005. *Darłowo. Zarys dziejów*, Darłowo: Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Darłowskiej.
- WILHELMUS W. 2004. *Geschichte der Juden in Pommern*, Rostock: Ingo Koch Verlag.
- WIŚNIEWSKI J. 1954. Przesłanki tworzenia się układu kapitalistycznego w rolnictwie zachodniopomorskim w w. XVIII, *Kwartalnik Historyczny* 4: 116–136.
- WOJTOWICZ J. 1984. Ustrój i administracja, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. II: *Pomorze Wschodnie w latach 1657–1815*, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 628–645.

Notizen über die Bevölkerung der Stadt Darłowo in der Neuzeit – besonders in der 2. Hälfte des 18. Jh.

Zusammenfassung

Die Thematik dieses Artikels umfasst 5 Kapitel und 9 Tabellen. In 4 Kapiteln werden Probleme von Eigenschaft und den Verlauf der Bevölkerungsentwicklung im 18. Jh. mit analytischer Untersuchung von Merkmalen in der 2. Hälfte des Jahrhunderts dargestellt.

Das 1. Kapitel umfasst die verschiedenen chronologischen und sachlichen Hauptgrundlagen der Entwicklung während der Zeit nach dem 30 jährigen Kriege (bis 1653) über ca. 200 Jahre (Hälfte 15. bis Anfang 17. Jh.). In Punkt 1 wird die anfangs wichtige Bedeutung des Herzogsschlusses zu Rügenwalde, Residenz der herrschenden Herren, gezeigt; in Punkt 2 wird die politische Degradierung dieses Ortes, verbunden auch mit dem Ende der Greifendynastie dargestellt. Dieses war auch der Grund des Rückgangs der wirtschaftlichen Bedeutung Rügenwaldes, stärker noch nach dem 30 jährigen Krieg (nach 1627) und durch den demografischen Rückfall.

Kapitel 2 trägt den Titel „Wechselnde Lebensverhältnisse in der Stadt ab Anfang des 30 jährigen Krieges bis Ende des 18. Jh.“. Es ist eine Art Einführung in die verschiedenen Verhältnisse (wirtschaftliche, politische, menschliche) die auf die Veränderungen im Bevökernugsbestand hinweisen.

Kapitel 3 ist titulierte „Die Bevölkerung Rügenwaldes im 18. Jahrhundert“. Es enthält statistisches Material in 3 Tubellen und ist wie eine ausgebaute Analyse, mit einer überzeugenden vergleichenden Charakteristik für einige hinterpommersche Städte: Schlawe, Stolp, Köslin, manchmal auch Kolberg. Die Angaben der Tabellen haben einen gemeinsamen Titel: „Die Zivilbevölkerung Rügenwaldes von 1740–1802 im Vergleich mit den größten Städten der östlichen pommerschen Region“. Es sind Beispiele aus 16 Jahren, in dem 15 Jahresuntersuchungen in der 2. Hälfte des 18. Jh. (1756). Tabelle 2 enthält „Angaben zur Bevölkerung Rügenwaldes (vergleichsweise) in 4 Abschnitten zwischen 1740–1802“ – die Größe der Bevölkerung in Prozenten im Zeitraum von 60 Jahren und mit Vergleichen der Jahre 1756, 1762, 1775, 1802. Angaben auch zur demografischen Statistik nach dem 7 jährigen Krieg (1756–1762). In dem früher genannten Zeitraum betrug das Wachstum der Bevölkerung 148,8%, niedriger als in Schlawe, aber höher als in Stolp, Köslin, Kolberg. In Tabelle 3 sind statistische Aufzeichnungen „Größe des natürlichen Bevölkerungs- zu wachses Rügenwaldes von 1762–1794“.

Der Titel des Kapitel 4 lautet „Die gesellschaftliche berufliche und demografische Struktur der Bevölkerung Rügenwaldes in der 2. Hälfte des 18. Jh.“. Beiliegend sind 3 Tabellen; in der 4. befinden sich Beispiel (aus den Jahren 1770/71–1773/74) kleinere Eintragungen im Einwohnerverzeichnis der Stadt, die die mäßige Migration von außen auf beruflicher Basis bestätigen. Sie hatte keinen größeren Einfluss auf die Besiedelung. Tabelle 5 enthält „Zahlen und Hinweise im Rahmen des Arbeitnchmerstatus im Vergleich mit der Gesamtzahl der Einwohner Rügenwaldes zwischen 1763 und 1798“.

Diese Zahlen bestätigt die Statistik der Tabelle 6: „Demografische und gesellschaftlich- berufliche Struktur der Einwohner Rügenwaldes in den Jahren 1762–1798“ (Aufzeichnungen aus 10 Jahren).

Kapitel 4 zeigt die „Anfänge der Ansiedlung jüdischer Bevölkerung in Rügenwalde (um 1728/1750–1808?1812“. Sie enthält 2 Teile: %1) – „Der allgemeine Hintergrund (Gesetzgebung) und erste Juden in Rügenwalde bis Mitte des 18. Jh.“, (5.2) – „Die Gemeinschaft der Juden in Rügenwalde in der 2. Hälfte des 18. Jh.“. Das Thema wurde mit 3 Tabellen (7, 8, 9) bereichert. Tabelle 7 „Anzahl der Juden in Rügenwalde (A) und ihre Häuser (B) im Vergleich von 1728 bis 1776/1777“. Vergleiche mit identischen Statistiken für Stolp, Schlawe, Köslin.

Tabelle 8 handelt von „Unterschiede in der sozialen Struktur der jüdischen Bevölkerung Rügenwaldes (Vergleich mit 1768a, 1772b, 1775c)“. Aus der Analyse des Materials geht hervor, dass in Rügenwalde nur eine Kategorie von Juden bekannt war. Diese Juden wurden einer zweiten Gruppe zugeordnet: „ordentliche Schutzjuden“. Diese ethnische jüdische Gruppe zählte von 30–25 Personen in den Jahren 1768–1798. Es geht aus Tabelle 9 hervor im Vergleich mit Stolp, Schlawe Köslin.

Fundacja „Dziedzictwo” powstała w 1991 roku w Sławnie. Jej celem jest szeroko rozumiana ochrona zabytków archeologicznych ziemi sławieńskiej, a także ochrona krajobrazu kulturowego, którego częścią jest dziedzictwo archeologiczne. Działalność Fundacji polega na finansowaniu i organizacyjnym wspieraniu badań naukowych, publikowaniu i upowszechnianiu wyników tych badań, wspomaganiu działalności konserwatorskiej, współpracy z władzami lokalnymi w aktywnej ochronie dziedzictwa kulturowego i włączaniu go w życie społeczne mieszkańców, prowadzeniu działalności popularyzującej zabytki i krajobraz kulturowy oraz uczestnictwo w procesie wychowania dzieci i młodzieży z położeniem nacisku na kształtowanie świadomości historycznej i szacunku dla świadectw przeszłości.

Od 2002 roku Fundacja wydaje serię pn. „Historia i kultura ziemi sławieńskiej” podejmującą problematykę procesów historycznych, kulturowych i przyrodniczych kształtujących przeszłe i współczesne oblicze ziemi sławieńskiej. Wszystkie publikacje Fundacji Dziedzictwo dostępne są na stronie: www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

* * *

Fundacja „Dziedzictwo”
ul. Mielczarskiego 7/5, 76-100 Sławno
www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

ISBN: 978-83-947670-7-5

